

УДК 321.7:323.11

Коришук Р. М.

ЕТНІЧНА ДЕМОКРАТІЯ І ДЕМОКРАТІЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ЗГОДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано концепції етнічної демократії та демократії міжетнічної згоди. Розглянуто зміст цих концепцій, здійснено їхній порівняльний аналіз.

Ключові слова: етнополітика, демократичний політичний режим, етнічна демократія, демократія міжетнічної згоди, етнічність, нація, націоналізм, національна меншина, титульна нація, панівна нація.

Однією з центральних проблем, що постає перед сучасними демократіями в поліетнічних державах, є необхідність вирішення етнополітичного питання. Специфіка етнополітичних взаємовідносин, ролі та місця певних етнічних спільнот, їхнього статусу, а, іноді, і питання елементарного виживання залежить від методів і засобів здійснення політичної влади. У класичних концепціях демократії етнополітична проблематика, як правило, займала другорядне місце. Надзвичайно популярним було уявлення, що впровадження на практиці демократичних процедур здатне автоматично вирішити етнічні проблеми. Однак поширення процесів етнічного відродження та націоналізму у всесвітньому масштабі, розгортання боротьби за національне самовизначення, політизація етнічності, зростання ролі етнічних гасел у політичному житті спонукали до перегляду подібних поглядів. Відповідно, такий стан речей сприяв формуванню різноманітних концепцій демократії, що зосереджують основну увагу саме на етнічній та етнополітичній проблематиці. Серед таких особливе місце посідає концепція етнічної демократії та концепція демократії міжетнічної згоди, адже їхнє формування було зумовлене саме прагненням до розв'язання етнічних проблем. Утім, ці концепції пропагують дещо інші цілі. Якщо етнічна демократія є спробою побудови класичної національної держави (нації-держави) в сучасних умовах, то демократія міжетнічної згоди – спробою збереження цілісності держави у фрагментованих суспільствах, побудови держави-нації [див. 6, с. 150–151] або, у більш звичній для української науки термінологічній традиції, побудови багатонаціональної держави (принаймні у переважній більшості випадків).

Метою цієї статті є порівняльний аналіз етнічної демократії та демократії міжетнічної згоди. Відповідно до мети завдання статті такі:

- проаналізувати особливості етнічної демократії;
- виокремити зміст концепції демократії міжетнічної згоди;
- окреслити недоліки і переваги етнічної демократії та демократії міжетнічної згоди;
- виокремити спільні та відмінні риси етнічної демократії та демократії міжетнічної згоди.

Серед науковців, які досліджували проблему етнічності в умовах демократичних політичних режимів, варто відзначити С. Смуху, В. Кимлічку, А. Лейпхарта, Д. Горовіца, Ч. Тейлора, А. Степана, Х. Лінца, Д. Ю. Цветкова, Ю. П. Шабаєва, О. П. Садохіна.

Автором концепції етнічної демократії є ізраїльський дослідник С. Смуха. Етнічна демократія становить тип демократичного політичного режиму, що прагне поєднати, на перший погляд, несумісні принципи – демократичні процедури й домінування етнічної більшості. В етнічній демократії поєднуються демократичні права для усіх громадян, певні колективні права етнічних меншин і домінування етнічної більшості. Ця форма ґрунтується на концепції етнічного (апелює до ідеї нації як етнічної спільноти), а не громадянського націоналізму.

Основні риси етнічної демократії такі:

- 1) чітке визначення титульної нації;
- 2) титульна нація є, водночас, панівною нацією;
- 3) держава виступає синонімом, насамперед, титульної нації;
- 4) етнічний націоналізм панівної спільноти є основою формування нації у державі;

5) держава наголошує на визначальній ролі титульної нації, вживає заходів, спрямованих на активну підтримку її культури;

6) держава прагне до обмеження можливості представників нетитульних етнічних груп зайняти домінуючі позиції в органах державної влади;

7) представники етнічних меншин, що мають громадянство, користуються політичними, економічними, соціально-економічними, соціальними та культурними правами і свободами. У сфері колективних прав непанівні етнічні спільноти мають право формувати власні релігійні, освітні та культурні інституції;

8) держава не перешкоджає етнічним меншинам боротися за покращення власного статусу законними методами.

Прикладами етнічної демократії, на думку С. Смухи, є Ізраїль, Польща, Естонія, Латвія тощо. Типовим прикладом втілення на практиці етнічної демократії є Ізраїль. В цій країні араби мають усю повноту громадянських прав, свої легальні організації та політичні партії. Водночас, згідно з декларацією незалежності, Ізраїль – це, насамперед, єврейська держава, батьківщина усіх євреїв. Одним із прикладів домінування єврейської нації є міграційна політика, відповідно до якої євреї мають переваги в отриманні громадянства тощо. Серед арабського населення поширене прагнення до рівноправності з євреями не тільки на індивідуальному, а й на груповому рівні.

Однією з центральних проблем функціонування етнічної демократії є забезпечення стабільності цієї форми. На думку С. Смухи, стабільність етнічної демократії залежить від певних чинників, головними серед яких є: сила держави; чисельне співвідношення «домінуюча більшість – непанівні меншості»; рівень консолідації непанівної етнічної спільноти; наявність або відсутність політичної еліти, що здатна мобілізувати національну меншину; наявність або відсутність уявлень щодо загроз (міфічних або реальних) існуванню панівної спільноти та держави. Сильна держава здатна протистояти внутрішнім та, що особливо важливо, зовнішнім загрозам, адже національні меншини іноді виступають інструментом впливу інших держав. Наявність у державі чисельної (понад 25 % від усіх громадян) консолідованої етнічної меншини та здатність її еліти політизувати цю меншину можуть бути факторами, що дестабілізують

функціонування етнічної демократії. Важливою складовою забезпечення стабільності етнічної демократії, на думку ізраїльського дослідника, є відчуття загрози серед представників панівної спільноти. Наприклад, в Ізраїлі в середовищі євреїв культивується міф про загрозу існуванню власної держави та єврейської нації [див. 4].

Аналіз етнічної демократії потребує відповіді на питання щодо її співвідношення з таким явищем, як етнократія. За широким тлумаченням етнократії як владарювання (домінування) однієї етнічної спільноти в державі, етнічну демократію розглядають як один з її різновидів. Однак між цими феноменами існує суттєва відмінність, пов'язана з наявністю чи відсутністю реальних ознак демократії. Етнократія існує в недемократичних політичних режимах (тоталітарному та авторитарному), натомість етнічна демократія формується лише за наявності реальних демократичних процедур або хоча б частини з них. Порівняльний аналіз прикладів етнічної демократії та етнократії підтверджує цю тезу, варто лишень зіставити сучасну етнічну демократію Ізраїлю та етнократичний режим нацистської Німеччини.

Особливістю демократії міжетнічної згоди є прагнення до подолання співвідношення «домінантна більшість – непанівні меншості» шляхом консенсусних процедур, надання кожній етнічній спільноті можливості брати участь у вирішенні загальнодержавних справ, формуванні горизонтально організованого правління. В основі демократії міжетнічної згоди лежить базовий принцип визнання кожної етнічної спільноти як важливої складової суспільства, заборони на асиміляцію етнічних груп та їхніх представників. Суспільство – це мозаїка етнічних груп, кожна з яких має власні культурні відмінності, право на їх збереження та розвиток, свою частку владних повноважень, які розподіляються між групами на пропорційній основі. На відміну від етнічної демократії демократія міжетнічної згоди не передбачає існування домінантної більшості. Основними суб'єктами політики у таких демократіях виступають політичні еліти та лідери, що представляють інтереси окремих етнічних спільнот.

Ідея і теоретична розробка концепції демократії міжетнічної згоди (в ширшому значенні – консолідаційної, демократії спільнот) належать сучасному американському досліднику А. Лейпхарту. Він вважає цю форму демократії най-

більш оптимальним засобом розв'язання проблем міжгрупової взаємодії в багатоскладових суспільствах. Під багатоскладовим суспільством розуміють фрагментарну спільноту, кожен із сегментів якої має власні стійкі етнічні, релігійні, расові, культурні, мовні, ідеологічні особливості. Демократія спільнот (консоціальна демократія) є універсальним засобом подолання суперечностей у фрагментованих суспільствах, її принципи можуть успішно застосовуватись для подолання не тільки етнічних, а й, наприклад, стійких ідеологічних суперечностей. Основні завдання демократії спільнот – перебороти розкол суспільства, налагодити взаємодію його сегментів, надати право кожному сегменту брати участь у здійсненні державної влади, зберегти особливості сегментів, забезпечити єдність держави, не допустити сповзання країни до авторитарного чи тоталітарного політичного режиму тощо. Вирішення цих завдань, на думку американського дослідника, є цілком реальним: «Досягнути та підтримувати демократичне правління в умовах багатоскладового суспільства хоча і важко, однак цілком можливо. За демократії спільнот тенденції до відособлення, що наявні в багатоскладових суспільствах, врівноважуються установками на взаємодію та відповідною поведінкою лідерів різних сегментів суспільства» [2, с. 35–36]. А. Лейпхарт виокремлює чотири основні ознаки функціонування демократії спільнот: велику коаліцію, автономію сегментів, пропорційність і право вето. Велика коаліція – це формування коаліційних органів влади на основі угоди еліт і лідерів, що представляють інтереси різних груп. Вона може виступати у різноманітних формах, наприклад, кабінет великої коаліції в парламентській системі, «велика» рада або комітет із широким обсягом дорадчих функцій, велика коаліція за участю президента і вищих посадових осіб у президентській системі [2, с. 60]. Створення такої коаліції знімає протиріччя «більшість–меншість», дає змогу запобігти виключенню меншин із системи влади.

Автономія сегментів полягає в самоврядуванні кожного з них у сфері власної виняткової компетенції. Консоціальна демократія базується на чіткому розподілі сфер компетенції великої коаліції та її сегментів. До сфери самоврядування сегментів належать культура, освіта, певні національні особливості господарювання тощо.

Одним із засобів забезпечення автономії сегментів може бути федералізм або надання групам різних форм національної автономії.

Важливою ознакою консоціальної демократії є пропорційний принцип розподілу посад в органах державної влади та фінансових ресурсів. Основними засобами забезпечення цього принципу є паритетне представництво усіх груп у вищих органах державної влади та свідоме завищення представництва спільнот, члени яких становлять меншість населення. Приклад органу, створеного на паритетній основі, – бельгійський кабінет, який, згідно з новими положеннями конституції 1970 р., має складатися з однакового числа міністрів, представників франко- та фламандськомовних частин населення (не враховуючи прем'єр-міністра), і в якому, таким чином, завищено представництво франкомовної меншості [2, с. 77].

Участь у великій коаліції не гарантує уникнення дискримінації прав однієї з груп, адже теоретично усі інші можуть об'єднатися проти неї. Задля уникнення подібного розвитку подій кожна група має право вето щодо рішень, які стосуються її найважливіших інтересів. Право вето є основною гарантією політичної безпеки групи, представники якої беруть участь у великій коаліції.

Оптимальне функціонування демократії спільнот можливе лише за наявності певних умов. А. Лейпхарт виокремлює дві основні та сім другорядних умов. Основними умовами є відсутність панівної більшості та значної соціально-економічної нерівності сегментів суспільства. До другорядних умов належать: приблизно однакова чисельність представників різних груп, що є запорукою забезпечення рівноваги сил; обмеженість кількості сегментів – це дає змогу спростити переговорний процес. Оптимальний варіант такої кількості – три, чотири групи в одній державі; невеликі розміри країни; наявність зовнішньої загрози (уявної або реальної), що забезпечує посилення внутрішньої єдності; наявність єдиних для усіх груп спільних орієнтацій, що пом'якшують уявлення кожної окремої групи. Підґрунтям формування спільних орієнтацій може бути: забезпечення державної єдності; демократичні інституції; шанобливе ставлення до монарха та інституту монархії загалом; компактність розселення сегментів, яка дає змогу, якщо це необхідно, безболісно здійснити федералізацію держави; наявність історичних

традицій досягнення компромісу та суспільної згоди.

В умовах саме демократії міжетнічної згоди як особливої форми міжгрупової взаємодії в етнічно фрагментарних суспільствах, втілення цих принципів має певні особливості:

1) збереження етнічних спільнот і груп та заперечення політики асиміляції меншин;

2) рівний правовий та громадянський статус представників усіх без винятку етнічних спільнот та груп;

3) розподіл влади між етнічними групами, які беруть участь у формуванні коаліційного уряду, на основі угоди еліт;

4) пропорційний розподіл ресурсів (робочих місць, доступу до різноманітних сфер, бюджетних асигнувань);

5) визнання і дотримання культурних прав етнічних спільнот та груп (використання рідної мови, можливість навчання в національних школах, розвиток професійної художньої культури та ін.);

6) забезпечення територіальної чи інституціональної автономії етнічних спільнот;

7) стійка система консультацій та переговорів між етнічними елітами, спрямована на вироблення компромісів і угод, прийняття рішень, які б задовольняли усіх;

8) закріплення за етнічними спільнотами права вето щодо прийняття рішень, які стосуються їхніх найважливіших інтересів [10, с. 90–91].

Прикладами демократії міжетнічної згоди є Швейцарія, Бельгія, Канада, Ліван, Кіпр (протягом 1960–1963 рр.), Чехословаччина (1989–1992 рр.).

На перший погляд, демократія міжетнічної згоди – це оптимальна форма розв'язання проблем етнічних меншин, узгодження інтересів більшості та меншості. Однак досвід її впровадження вказує на недоліки цієї форми демократичного врядування. Демократія міжетнічної згоди, попри бажання її творців, сприяє зростанню міжетнічної конкуренції, що, своєю чергою, аж ніяк не сприяє інтеграції сегментів суспільства в єдину політичну та громадянську спільноту.

Демократія міжетнічної згоди не є ідеальним шляхом уникнення етнічних суперечностей: приклади Канади (референдум 1995 р. з приводу фактичної незалежності провінції Квебек) та Бельгії (суперечності між фламанд-

цями та валлонами, що час від часу виникають у королівстві) свідчать, що ця система не здатна подолати усі наявні протиріччя. Найбільш показовим прикладом загальної слабкості демократії міжетнічної згоди є Чехословаччина, яка, не зважаючи на хрестоматійне, за висловом А. Лейпхарта, втілення її засад, проіснувала як єдина держава лише три роки (1989–1992). Загалом демократія міжетнічної згоди не здатна зупинити політизацію етнічності та прагнення етнічної групи до побудови власної національної держави. На невідповідність між теорією та практикою демократії міжетнічної згоди вказує Д. Горовіц: «Практика свідчить, що незалежно від поглядів лідерів, які прагнуть до компромісу, коридор їхніх можливостей у питаннях етнічної композиції влади є надзвичайно вузьким. Прихильники компромісу дуже легко відтісняються екстремістами, як тільки останні починають стверджувати, що має місце зрада групових інтересів. Одне слово, немає такого механізму, який забезпечив би сприйняття та збереження спільних інститутів» [2, с. 24].

Приклади Лівану та Кіпру доводять нездатність демократії міжетнічної згоди протистояти зовнішнім загрозам. Як тільки у політичні відносини країни втручається інша держава (третя сторона), що підтримує одну з етнічних груп, демократія міжетнічної згоди руйнується. Наслідком такого втручання може бути розподіл держави та громадянська війна.

Наведені приклади підтверджують, що демократія міжетнічної згоди є надзвичайно нестійкою. Фактично серед країн міжетнічної демократії повноцінно функціонує лише Швейцарія, всі інші – або зазнали краху, або час від часу стикаються з загрозою сепаратизму.

На перший погляд, етнічна демократія та демократія міжетнічної згоди є полярними, а на думку деяких дослідників, антагоністичними феноменами. Якщо перша ґрунтується на домінуванні етнічної (культурної) більшості, то ідеалом другої є подолання співвідношення «домінантна більшість – непанівні меншості» та формування суспільства рівноправних етнічних (культурних) сегментів на груповому рівні. При цьому потрібно зробити надзвичайно важливе зауваження: рівноправність сегментів в умовах міжетнічної демократії, як правило, стосується лише великих або автохтонних етнічних груп. Представники так званих нових етнічних

меншин (іммігранти) все одно опиняються в умовах меншості. Це твердження яскраво ілюструє досвід найуспішнішої демократії міжетнічної згоди – Швейцарії, зокрема референдум 29 листопада 2009 р. щодо заборони будівництва мінаретів. Малочисельні етнічні групи, навіть якщо вони позиціонують себе як корінні, також, як правило, фактично перебувають у статусі національних меншин. Такий стан речей зумовлений потребою обмеження кількості етнічних (культурних) сегментів задля спрощення переговорного процесу і, відповідно, формування стійкої великої коаліції. Для забезпечення рівноправного представництва усіх без винятку етнічних груп банально не вистачить ресурсів. Фактично ідеальне втілення міжетнічної демократії (пропорційне представництво усіх без винятку етнічних груп) на практиці є неможливим.

Отже, виявляється доволі цікава спільна риса етнічної демократії та демократії міжетнічної згоди, яка лише на перший погляд видається парадоксальною. На практиці ці типи аж ніяк не є антагоністичними. Фактично демократія міжетнічної згоди забезпечує рівноправне функціонування для представників найбільших етнічних (культурних) сегментів, натомість іммігранти та малочисельні корінні народи опиняються у становищі національних меншин. Відповідно, якщо етнічна демократія – це демократія етнічної більшості, то міжетнічна демократія – це фактично демократія етнічних більшостей: двох, трьох, у кращому разі чотирьох етнічних сегментів. Яскраво подібну ситуацію ілюструє досвід Чехословаччини, де рівні умови мали лише дві етнічні групи: чехи та словаки, натомість усі інші фактично перебували в становищі етнічних меншин.

Варто наголосити на ще одній важливій (принаймні на початковому етапі формування) ознаці, яка поєднує демократію міжетнічної згоди та етнічну демократію. Однією з умов формування та ефективного функціонування цих типів є, або може бути, наявність уявлень (міфічних або реальних) щодо зовнішньої або внутрішньої загрози. Відчуття загрози, поширене серед півної спільноти, в умовах етнічної демократії

є одним з центральних цементуючих елементів єдності нації та держави. «В Ізраїлі євреї побоюються зникнення своєї нації (на Заході євреї зараз швидко асимілюються), вони бояться загибелі держави Ізраїль (що можна пояснити також загальною зовнішньополітичною ситуацією на Близькому Сході) і, нарешті, вони бояться тиску з боку арабської меншини» [4].

Наявність зовнішньої загрози (уявної або реальної) також є однією з умов існування та функціонування демократії міжетнічної згоди. Уявлення про зовнішню загрозу – цементуючий чинник між етнічними (культурними) сегментами, що змушує політичні еліти, які представляють інтереси сегментів, до консолідації в єдиній державі. Переважна більшість демократій міжетнічної згоди – це невеликі за розміром та кількістю населення держави, які таким чином прагнуть консолідації перед лицем могутніших сусідів.

На початковому етапі формування подібної демократії відчуття зовнішньої загрози виступає ледь не вирішальним стимулом до консолідації: «Подібне відчуття вразливості та незахищеності дає міцний імпульс для зміцнення внутрішньої солідарності. Політичні лідери будуть більш схильними до згуртованості, а їхні прихильники – до схвалення співпраці між сегментами перед лицем серйозної зовнішньої загрози. Заслуговує на серйозну увагу той факт, що у всіх демократіях спільнот вирішальні кроки щодо встановлення режиму подібного типу робилися в періоди міжнародних криз або виникнення реальної загрози існуванню країни» [2, с. 103].

Кожна з цих концепцій не є ідеальною, має свої переваги та недоліки. Ефективне використання на практиці теоретичних засад цих концепцій залежить від низки умов – етнічного складу населення, чисельного співвідношення етнічних груп, традицій і звичаїв функціонування демократичних інституцій, історичних особливостей формування держави та цілей і пріоритетів політичного курсу. Сукупність цих умов є орієнтиром у виборі того чи того шляху та ефективного впровадженні його у життя.

Список літератури

1. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка ; [пер. з англ. Р. Ткачук]. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2001. – 176 с.
2. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах : сравнительное исследование / А. Лейпхарт ; [пер. з англ. под ред. А. М. Салмина, Г. В. Каменской]. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. І. Римаренко (відп. ред.). – К. : Генеза, 1996. – 942 с.
4. Полищук В. Блеск и нищета этнической демократии [Электронный ресурс] / В. Полищук. – Режим доступа: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php>. – Заглавие с экрана.
5. Регионалистика и этнополитология / редкол.: Р. Ф. Туровский (отв. ред.) и др. – М. : Российская ассоциация

- политической науки (РАПН) ; Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 343 с.
6. Степан А. Украина: неправдоподобная демократическая «нация-государство», но возможное демократическое «государство-нация» / А. Степан // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Регион. фил. НИСИ в г. Харькове ; ХТУ им. В. Н. Каразина ; рук. проекта В. П. Семиноженко ; науч. ред. А. А. Фисун ; [пер. з англ. Н. Кочилковой]. – Харьков, 2010. – Вып. 7. – С. 149–177.
 7. Тощенко Ж. Т. Этнократия: история и современность / Ж. Т. Тощенко. – М. : РОССПЭН, 2003. – 432 с.
 8. Халипов В. Ф. Введение в науку о власти / В. Ф. Халипов. – М. : Технологическая школа бизнеса, 1996. – 380 с.
 9. Цветков Д. Ю. Этнополитические модели в условиях переходного периода / Д. Ю. Цветков. – М. : Научная книга, 2003. – 368 с.
 10. Шабаев Ю. П. Этнополитология : учеб. пособ. / Ю. П. Шабаев, А. П. Садохин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – С. 90–91.

R. Korshuk

ETHNIC DEMOCRACY AND DEMOCRACY OF INTERETHNIC CONSENT: COMPARATIVE ANALYSIS

The article analyzes the concept of ethnic democracy and interethnic consent democracy. Ethnic democracy is seen as a specific type of a democratic political regime that seeks to combine the first incompatible principles: democratic procedures and the dominance of the ethnic majority. The author of the concept of ethnic democracy is an Israeli researcher Sammy Smooha. The ethnic democracy combines democratic rights for all citizens, certain collective rights of ethnic minorities, and the ethnic majority domination. Examples of ethnic democracy today are Israel, Poland, Estonia, Latvia, and other countries. The article distinguishes the features of ethnic democracy, outlines several factors that contribute to the smooth functioning of the democratic form of the political regime, and examines the problem of correlation characteristics of ethnic democracy and ethnocracy. The author of the concept of the interethnic consent democracy (in a broader sense, consocial democracy, democracy of communities) is an American researcher Arend d'Angremond Lijphart. He considers this form of democracy as the best way to solve the problems of inter-group interaction in plural societies. The concept of interethnic consent democracy is based on the desire to overcome the ratio "dominant majority vs non-ruling minority" by consensus procedures, providing each ethnic community opportunities to participate in state affairs. Examples of interethnic consent democracy are Switzerland, Belgium, Canada, Lebanon, Cyprus (for the years 1960-63), Czechoslovakia (1989–1992). This article analyzes the basic features of democracy interethnic consent and considers conditions of optimal functioning of interethnic consent democracy. Comparative analysis of concepts and practical examples of implementation of the ethnic democracy and the interethnic consent democracy shows that, in spite of significant differences, they have some common features. The ethnic democracy is democracy of ethnic majority, while interethnic consent democracy is democracy of ethnic majorities – the main ethnic segments. The interethnic consent democracy provides for equal rights to members of the largest ethnic (cultural) segments, while immigrants and numerically small indigenous peoples find themselves in the role of national minorities. Also, both of these forms unify the presence of insight (mythical or real) of external or internal threats that existed in the past or currently exist. In fact, this feature is one of the cementing elements of the existence of ethnic democracy and interethnic consent democracy.

Keywords: ethnopoltics, democratic political regime, ethnic democracy, interethnic consent democracy, ethnicity, nation, nationalism, national/ethnic minority, titular ethnic group, dominant nation.

Матеріал надійшов 17.02.2016